

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ – СТАРА ЗАГОРА

СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИНДУСТРИАЛЕН БИЗНЕС И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО“

ДАРИНА СТОЯНОВА СТОЯНОВА

**ВЛИЯНИЕ НА БЕЗВЪЗМЕЗДНОТО ФИНАНСИРАНЕ ВЪРХУ
ЕФЕКТИВНОСТТА В АГРАРНИЯ СЕКТОР**

АВТОРЕФЕРАТ

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

по научна специалност „Икономика и управление“

(селско стопанство)

Научен ръководител:

доц. д-р Димитрина Стоянчева

СТАРА ЗАГОРА

2023г.

СТРУКТУРА И ОБЕМ НА РАЗРАБОТКАТА

Разработеният дисертационен труд е в обем от 191 страници основен текст и 6 страници приложения. Материалът е онагледен чрез 10 фигури и 29 таблици. Структурата на разработката се състои от увод, изложение в три глави, заключение и списък на използваната литература. Броят на използваните литературни информационни източници е 245, от които 93 български, 148 чуждоезични и 4 интернет сайта.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от Катедрения съвет на катедра „Индустиален бизнес и предприемачество“ при Тракийски университет, Стара Загора с протокол от 20.02.2023 г.

Публичната защита на дисертационният труд ще се състои на 28.04.2023г. от 13:00 часа в зала 135 на СФ, Тракийски университет – Стара Загора на открито Заседание на научното жури, определено със заповед № 554/22.02.2023г. на Ректора на ТрУ – Стара Загора.

Материалите по защитата са на разположение в отдел „Научен“ на Стопански факултет, Тракийски университет – Стара Загора и онлайн на <https://trakia-uni.bg/>.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	4
1. Актуалност на темата	4
2. Обект и предмет на изследването	6
3. Изследователска теза	6
4. Цел и задачи на изследването	7
5. Ограничения в дисертационния труд	8
II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	10
III. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	12
1. Увод	12
2. Първа глава. Теоретични аспекти на държавната намеса в аграрния сектор	12
3. Втора глава. Теоретико-методологическа рамка на влиянието на държавната безвъзмездна подкрепа върху ефективността на земеделските предприятия	23
4. Трета глава. Емпирично изследване и оценка на държавното безвъзмездно финансиране върху резултатите от дейността	36
IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	42
V. ОСНОВНИ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	45
VI. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	46
VII. РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК (ABSTRACT)	47

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата

Държавата се намесва в свободната пазарна икономика от векове, като не стихват дискусиите относно необходимостта и ефектите от прилаганите политики. В съвременните икономики финансовите механизми и инструменти за намеса се развиват и усъвършенстват с бързи темпове с оглед осъществяване на целите на държавната политика за подпомогне на икономическото развитие, повишаване на конкурентоспособността и осигуряване на продоволствената сигурност. Ролята на държавата при осъществяване на финансово подпомагане се проявява в най-голяма степен при насочване на финансов ресурс към земеделието. Аграрният сектор (АС) традиционно е един от най-финансираните икономически сектори в икономиките на страните, която политика наблюдаваме и при формиране на финансовата рамка на Общата селскостопанска политика на ЕС.

АС е значима и движеща сила в развитието на икономиката на всяка страна, гарантира продоволствието в национален и световен мащаб. Характеризира се с редица специфични особености, които оказват влияние върху конкурентоспособността в сектора и доходите на земеделските производители.¹ С особена значимост се отличават зависимостта на АС от природо-климатичните фактори и наличието на времеви лаг между производството и реализирането на продукцията, респективно получаването на парични потоци и реализирането на печалба. Въпреки значението на земеделието за продоволствието на всяка страна, доходите, които получават

¹ В настоящия дисертационен труд сме избрали понятието „земеделско предприятие“ като обобщащо на „земеделски производител“ и „земеделски стопанин“ при ясно разбиране, че те имат отделна формална дефиниция по действащото законодателство в страната.

земеделските производители (ЗП) са по-ниски спрямо доходите, получавани при нестопанска дейност (Thies и Porche, 2008).

АС е значим за икономиката на страната ни, със средногодишен брой заети лица от 3 121,7 хиляди и създаващ 4% от общата БДС за 2020 година. В същото време БДС, която реализира АС спрямо останалите икономически сектори е в пъти по-ниска (6,3 спрямо Услуги и 17,7 спрямо Индустрия), като през последните 5 години се наблюдава устойчива тенденция на спад – „в реално изражение тя се свива с 3,3% на годишна база“ (Аграрен доклад 2021). Преобладаващите по брой и размер предприятия в АС – микро- и малки предприятия², разполагат с недостатъчен финансов ресурс за финансиране на инвестициите си и продължават да срещат затруднен достъп до външно финансиране, поради по-високия риск в сектора. В следствие на това политиката на държавна безвъзмездна подкрепа³ запазва ключовата си роля за просперитета и развитието на земеделието в България.

Сред по-важните аргументи, които обосновават в голяма степен необходимостта от финансова подкрепа от страна на държавата в съвременната икономика, могат да се посочат икономическата несигурност, значимостта на АС в икономиката на страната, влиянието на земеделската дейност върху околната среда, преобладаващо ниските и неравномерно получавани парични потоци в сектора. Земеделските производители продължават да бъдат силно зависими от безвъзмездната държавна и европейска подкрепа, получавана под формата на различни икономически лостове.

² В дисертацията е ползвана дефиницията за малки и средни предприятия съгласно Закона за малките и средните предприятия, чл. 3, ал. 1-3 (обн. ДВ. , бр. 82 от 16.10.2009 г., изм. и доп.)

³ За целите на дисертационен труд, авторът разглежда държавната безвъзмездна подкрепа като безвъзмездните финансови средства, получени под формата на държавна помощ от земеделските производители. В анализа на изследването понятията „държавна намеса“ и „държавно безвъзмездно финансиране/подкрепа“ ползваме като синоними.

2. Обект и предмет на изследването

Предмет на научното изследване е безвъзмездното държавно финансиране като значим фактор за подпомагане на дейността и подобряване финансовото представяне на земеделските предприятия.

Обект на научното изследване в дисертацията са земеделски предприятия (малки, средни и големи) на територията на България с различна специализация (подсектори).

3. Изследователска теза

Изследователската теза на дисертационния труд е, че безвъзмездното държавно финансиране подпомага да се подобри финансовото представяне на земеделските предприятия и съдейства за увеличаване на тяхната конкурентоспособност. Финансовото подкрепяне на предприятията в АС под формата на целеви финансови линии за закупуване на ДМА благоприятства повишаването, както на инвестиционната, така и на иновационната активност. Същевременно ефектът от държавното безвъзмездно финансиране се проявява в различна степен върху отделните отрасли (растениевъдство, животновъдство и комбинираните стопанства) и размера на ЗП.

За доказване на основаната теза на дисертационния труд са поставени 3 **хипотези**, които са изследвани в рамките на дисертацията:

➤ Предоставянето на безвъзмездни финансови средства влияе положително върху ефективността на земеделските предприятия, изразена чрез резултатите от дейността, измерени чрез показателите за рентабилност и производителност.

➤ Земеделските предприятия, които получават безвъзмездна държавна подкрепа и се характеризират с по-висока инвестиционна активност се характеризират, и с по-висока иновационна активност.

➤ Ефектът от предоставянето на безвъзмездна държавна подкрепа се проявява в по-голяма степен при по-големите земеделски производители, които са с по-висока производителност и рентабилност спрямо малките и средни предприятия.

За емпиричното изследване прилагаме регресионен модел с фиксирани ефекти и логистична регресия, като най-широко приложими при изследване на финансовата подкрепа в земеделието и сред проучени сходни изследвания на чуждестранни автори.

4. Цел и задачи на изследването

Основната **цел** на настоящия дисертационен труд е да изследва и оцени ефекта, който държавата, чрез политиката си по безвъзмездно финансиране на предприятията от АС, оказва върху ефективността на земеделските предприятия, изразена чрез показателите за рентабилност и производителност.

За постигане на набелязаната цел е необходимо да се решат следните **задачи**:

➤ Изследване и обобщаване на основни теоретични постановки, свързани със същността, характеристиките и развитието на държавната подкрепа в АС. Извеждане и синтезиране на аргументи в подкрепа и против на държавната намеса.

➤ Разработване на методически инструментариум на научното изследване чрез, който да се изследва и оцени влиянието на държавната политика по предоставянето на безвъзмездни средства върху ефективността на земеделските предприятия.

➤ Да се направи анализ и оценка за ролята на безвъзмездното финансиране като се изследва:

✓ ефектът при предприятията разграничени по размер, възраст и подсектор;

✓ оказва влияние върху инвестиционната и иновационната активност на предприятията в АС чрез извеждане на сравнителен анализ на земеделските производители получили държавна безвъзмездна подкрепа и тези, които не са получили. Формулиране на основните резултати от проведеното научно изследване.

➤ Извеждане на изводи въз основа получените резултати от проведеното научно изследване чрез приложените иконометрични модели. Провеждане на анализ на държавната политика по предоставяне на безвъзмездно финансиране на производителите в АС.

5. Ограничения в дисертационния труд

Изследването на финансирането на земеделието в неговата пълнота е широкообхватна и дискуссионна тема, която надхвърля обхвата и целите на дисертационния труд. Настоящото изследване се фокусира върху предоставените финансовите средства единствено от националния бюджет. Официалните данни необходими за провеждането на емпиричното изследване са набавени от финансовите отчети на ЗП. Предвид техният агрегиран характер, получената безвъзмездна държавна подкрепа проследяваме и анализираме чрез реализираните приходи от финансираня на предприятията.

В настоящия дисертационен труд не се изследва влиянието на равнището (обема на финансовите средства) на финансиране от

държавата, поради широкото разнообразие от групи предоставяни държавни помощи в аграрния сектор. Държавното безвъзмездно финансиране се представя единствено като бинарна променлива, която изследва наличието или отсъствието на подкрепа от страна на държавата.

В дисертационния труд обект на проучване са малки, средни и големи ЗП. Микропредприятията са изключени от обхвата на настоящото изследване, основно поради присъщите за тази група капиталови ограничения. Те оперират предимно със собствени средства, като осъществяват дейност предимно с цел – осигуряване доход на домакинството. Микропредприятията са обект на специфична държавна подкрепа, осигуряваща достъп до микрофинансиране (Ершова, 2018) за начален капитал и социално включване.

За целите на дисертационния труд ефективността на земеделските предприятия се представя като съотношението между използваните ресурси и постигнатия резултат от дейността (с нарастване на резултата спрямо използваните ресурси се увеличава и ефективността) – концентрира се до каква степен вложените средства са възвърнати под формата на финансов резултат. В емпиричното изследване се използват само финансови показатели и измерители за оценка, което не предполага изследването на ефикасност на дейността, измервана чрез качествените показатели – до каква степен е изпълнена дадена цел или задача.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд съдържа увод, изложение в три глави и заключение. Той е в обем от 192 стандартни текстови страници. Използвани са 245 литературни информационни източници. В текста са включени 29 таблици и 10 фигури. Към дисертационния труд има приложения в обем от 6 страници, които съдържат 1 таблица.

Структурата на изложението е следната:

Съдържание

Списък на графичните изображения

Списък на използвани съкращения

Увод

1. ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА ДЪРЖАВНАТА НАМЕСА В АГРАРНИЯ СЕКТОР

1.1. Същност и характеристики на държавната помощ

1.2. Съвременни форми на държавна подкрепа в Аграрния сектор

1.3. „За“ и „против“ държавната намеса в икономиката и Аграрния сектор

Изводи

2. ВТОРА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКА РАМКА НА ВЛИЯНИЕТО НА ДЪРЖАВНАТА БЕЗВЪЗМЕЗДНА ПОДКРЕПА ВЪРХУ ЕФЕКТИВНОСТТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

2.1. Направления и хипотези относно ефекта на безвъзмездното финансиране върху финансовото представяне на земеделските предприятия

2.2. Дефиниране на факторите на изследваната зависимост между безвъзмездната подкрепа и финансовите резултати на земеделските производители

2.2.1. Ефективност от дейността, измерена чрез финансовите показатели рентабилност и производителност

2.2.2. Безвъзмездното държавно финансиране като фактор за повишаване на ефективността

2.2.3. Контролни променливи на емпиричното изследване

2.3. Модели за дефиниране влиянието на безвъзмездното финансиране върху ефективността на земеделските производители.

2.3.1. Регресионен модел с фиксирани ефекти

2.3.2. Логистична регресия

2.4. Методика и данни на емпиричното изследване

Изводи

3. ТРЕТА ГЛАВА. ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ И ОЦЕНКА НА ДЪРЖАВНОТО БЕЗВЪЗМЕЗДНО ФИНАНСИРАНЕ ВЪРХУ РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ДЕЙНОСТТА

3.1. Анализ на държавното безвъзмездно финансиране в България

3.1.1. Предприсъединителен период

3.1.2. Първи програмен период на ОСП на ЕС 2007-2013 година

3.1.3. Втори програмен период на ОСП на ЕС 2014-2020 година

3.2. Описателни характеристики и дисперсионен анализ на различията в резултатите от дейността на земеделските предприятия

3.3. Резултати от емпиричното изследване на ефекта от ползване на безвъзмездното държавно финансиране

3.3.1. Регресионен модел с фиксирани ефекти

3.3.2. Логистична регресия

Изводи

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРА

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1. Примери за най-приложимите инструменти и схеми на формите на държавна подкрепа в АС в България

III. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Увод

В увода се обосновава актуалността на изследваната тема, както и необходимостта от нейното анализиране, оценяване и подобряване. Формулира се изследователската теза и се представят целта и основните задачи на изследването, както и неговите предмет и обект. Представени са прилаганите методи и подходи в изследването.

2. Първа глава. Теоретични аспекти на държавната намеса в аграрния сектор

В първа глава са представени теоретичните аспекти на държавната намеса в аграрния сектор като са разгледани същността и характеристиките на държавната помощ, описани са съвременните форми на държавна подкрепа в аграрния сектор и е отделено внимание на дискусияния въпрос „за“ и „против“ държавната намеса в икономиката и аграрния сектор.

В **първия параграф** на първа глава е направен кратък исторически преглед на развитието на държавната подкрепа. Обобщено е нормативното регулиране на държавната финансова подкрепа като са изведени теоретични концепции, свързани с дефиницията на държавната безвъзмездна помощ и са оповестени принципите, които се прилагат при предоставянето на държавната помощ.

Държавата се намесва в свободната пазарна икономика от векове като нейната роля в съвременните икономики продължава да има определящ характер. В различните исторически периоди се наблюдава потвърдението на това твърдение. През годините единствено могат да се проследят разликите, които се открояват в силата и формата на нейното проявление.

Според Младенов (2017)⁴ за първи път формална подкрепа от страна на държавата може да се определи през периода на т. нар. „протекционизъм“ от XVI до XIX век, както в Европа, така и в Америка. Възгледите и теориите на тази икономическа политика се прилагат най-вече по отношение на външната политика – ограничава се вноса на чуждестранни стоки чрез определени методи (защитни тарифи, рестриктивни квоти, субсидии⁵, намаляване на данъчната тежест и други), а се поощрява и подпомага износа на местни стоки.

На следващо място в исторически аспект се наблюдава надмощието на теорията за свободна конкуренция предложена от Адам Смит в неговия труд „Богатството на народите“. В разработката си Смит описва държавната подкрепа под формата на премии за износ – „често се искат и понякога се дават премии за износа на изделията на отделни отрасли на местната промишленост... по този начин търговската система смята да обогати цялата страна“ (Смит, 2013)⁶.

Важен исторически етап в разбирането на ролята на държавата е приемането на факта, че двете крайни проявления на държавната намеса – отрицание на държавната подкрепа и пълен държавен контрол не намират практическо приложение. В края на XIX век държавата поема ролята на икономически посредник. В свой труд Питър Дракър посочва, че САЩ са първите, които приемат ролята на държавата и правителството поема политика да направлява и подпомага бизнеса (Дракър, 2000)⁷.

⁴ Младенов, Мл. 2017. Икономическа обосновка на държавните помощи. Сборник лекции – Държавните помощи и националния съд., стр. 14-32.

⁵ В настоящото изследване терминът „субсидии“ се приема като синоним на безвъзмездно предоставените финансови средства от страна на държавата, съгласно т.6 от МСС 20 Счетоводно отчитане на безвъзмездни средства, предоставени от държавата, и оповестяване на държавна помощ.

⁶ Смит, Адам. 2013. Богатството на народите. ИК „Рата“. София. V-858, стр. 477 .

⁷ Дракър, П. 2000. Пост-капиталистическото общество. Издателство „ЛИК“, София, III-239, стр. 133.

В литературата държавната подкрепа е изследвана от различни аспекти. Шойлева (2009)⁸ изследва механизмите за държавна финансова подкрепа на филмовата и аудиовизуална индустрия в Европа. Христова (2018)⁹ е проучила влиянието на държавната подкрепа върху предприемачеството в България през годините. През 2016 година Терзиев и колектив (2016)¹⁰ разглеждат държавната подкрепа върху социалното предприемачество в България. Николова (2018)¹¹ оценява последствията от държавната намеса за внедряване и производство на възобновяема енергия. Арабаджиев (2005)¹² проучва връзката между държавните помощи и регионалната политика. Въз основа на емпирични данни от полски предприятия, Lyskawa (2011)¹³ изследва държавната подкрепа насочена към АС, изразена чрез застраховане.

Постепенно през годините интересът на научните изследователи се насочва към проучване влиянието на държавната подкрепа върху предприятията чрез измерване на резултатите от тяхната дейност. Редица проучвания посочат, че субсидираните предприятия реализират повече инвестиционни проекти, други твърдят, че в действителност преобладават ефектите на междувременното заместване (намаляване цената на капитала на потребителя спрямо разходите за труд). Влиянието на държавната подкрепа се изследва също и по отношение на заетостта в

⁸ Шойлева, Анна. 2009. Механизми за финансова подкрепа на филмовата и аудиовизуална индустрия в Европа: характеристики, особености, различия. Проблеми на изкуството, бр. 1, стр. 23-29.

⁹ Христова, В. 2018. Подкрепата за предприемачеството в България през вековете – някои аспекти. Известия за центъра за стопанско-исторически изследвания, бр. 1, стр. 151-164.

¹⁰ Терзиев, В., Н. Бенчева, Т. Стоева, М. Тепавичарова и Ек. Арабска. 2016. Институционална подкрепа на социалното предприемачество (Institutional Support to Social Entrepreneurship). ГОДИШНИК НА МИННО-ГЕОЛОЖКИЯ УНИВЕРСИТЕТ "СВ. ИВАН РИЛСКИ", Том 59, Св. IV, Хуманитарни и стопански науки, стр. 64-70.

¹¹ Николова, Р. 2018. Оценка на въздействието на механизмите за подкрепа на развитието на ВЕИ в България. Годишник на Стопански факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, бр. 1, стр. 123-144.

¹² Арабаджиев, Хр. 2005. Държавните помощи в подкрепа на регионалната политика. Икономика и управление, бр. 3, стр. 32-35.

¹³ Lyskawa, Kr. 2011. Application of insurance – based support of agriculture by the state – the Polish experience and the EU guidelines. e-Journal VFU. Администрация, управление и икономика.

предприятията. Актуална тема през последните години е влиянието на държавната безвъзмездна подкрепа върху иновационната активност на предприятията.

Нормативно регулиране на държавната финансова подкрепа

За първи път формалната концепция за държавната безвъзмездна помощ е изведена в член 16, раздел А. Субсидии в Общото споразумение за тарифите и търговията (ГАТТ). Безвъзмездното финансиране се дефинира като „предоставяне или поддържане на каквато и да е субсидия, включително каквато и да е форма на приходно или ценово подпомагане“.

В настоящо време нормативно регламентирано определение за държавна помощ се съдържа в чл. 107, параграф 1 от Договора за функционирането на Европейския съюз (ДФЕС) (предишен член 87 от ДЕИО) – „всяка помощ, предоставена от държава-членка или чрез ресурси на държава-членка, под каквато и да било форма, която нарушава или заплашва да наруши конкуренцията чрез поставяне в по-благоприятно положение на определени предприятия или производството на някои стоки“.

В закона за държавните помощи са оповестени и принципите, които се прилагат при предоставянето на държавна помощ – необходимост, целесъобразност, пропорционалност и ефективност, прозрачност, балансираност, съпоставимост и стимулиращ ефект.

Във втория параграф на първа глава са описани разнородни форми на държавната подкрепа, класифицирани по различни признаци и е представена авторова класификация под формата на таблица.

При проведения литературен обзор като по-значима класификация се разграничава тази, чийто признак е начина на проявление на държавната намеса и представя държавната

финансова подкрепа като пряка и косвена. При пряката държавна подкрепа, помощта от страна на държавата е директна и лесно разпознаваема – извършва се реален трансфер на паричните средства към конкретното предприятие, докато при косвеното подпомагане се осъществява чрез трети лица, различни средства или инструменти, и не е толкова очевидна – не е на лице директен трансфер на финансови средства от публичен орган към предприятието, икономическата изгода се ползва индиректно.

В опит да се систематизира и класифицира държавната подкрепа в България е предложено обобщение на формите на проявление, като се запазва основното класифициране в литературата на пряка и косвена намеса:

Таблица 1. Съвременни форми на държавна подкрепа

Съвременни форми на държавна подкрепа				
Преки форми			Непреки (косвени) форми	
Безвъзмездни средства	Средства, подлежащи на възстановяване	Преференции	Предоставяне на средства	Предоставяне на услуги
Пряка субсидия	Заем при облекчени и преференциални условия	Данъчни облекчения: Опрощаване/отписване, намаляване или разсрочване на задължения към държавата в т.ч. на данъци, такси, социални осигуровки	Финансова подкрепа на предприятия, включени в екологични проекти извън основната им дейност	Консултантски услуги
Субсидиране на лихвени плащания	Държавни гаранции	Предоставяне на стоки/услуги от държавата/общината при преференциални условия с цел придобиване от предприятията		Законодателство за защита или гарантиране на пазарния дял

Опрощаване и разсрочване на финансови задължения		Придобиване или продажба на държавни/общински и земи или сгради на цени, по-високи или респективно по-ниски от пазарните		Публично-частни партньорства и договори, неоткрити за публичен търг;
Предоставяне на финансови средства от страна на държавата/общината в затруднено положение		Ускорен режим на амортизация		Инфраструктурни проекти, целенасочени към индивидуални или група потребители
		Увеличаване на държавния дял в капитала на търговско дружество		Безплатна телевизионна реклама
				Подпомагане подготовката на публични предприятия за приватизация

Източник: авторова разработка

На следващо място в таблица 2 е разгледано многообразието от инструменти на проявление за намеса в българската икономика, които са насочени да подпомагат развитието на АС:

Таблица 2. Формите на държавна подкрепа в Аграрния сектор.

Директна подкрепа (предоставяне на финансови средства)						Индиректна подкрепа (липсва предоставяне на финансови средства)
1. Преки субсидии						1. Данъчни облекчения и преференции
Инвестиционни помощи	Компенсаторни помощи	Помощи, насочени към гарантиране използването на качествен посевен материал в растениевъдството и поддържане на високо ниво на развъдната дейност в животновъдството	Помощи, насочени към повишаване на качеството на храните и суровините от животински произход чрез отделяне на особено внимание на хуманно отношение към животните	Помощ за участие в изложение	Минимални помощи (de minimis)	2. Помощ за инвестиции в земеделски стопанства чрез преотстъпване на корпоративния данък.
2. Схеми за директни плащания(Целеви субсидии за отделните сектори)						3. Помощ под формата на отстъпка от стойността на акциза върху газьола, използван в първичното селскостопанско производство

Растениевъдство	Животновъдство	Растениевъдство и/или Животновъдство	4. Импортни и експортни квоти (тарифни квоти и преференциални режими)
3. Заеми при облекчени условия			5. Гаранции
Краткосрочно кредитиране		Инвестиционно кредитиране	
	Схема за кредитиране със средства на ДФЗ на лица с одобрени проекти по „Национална програма по пчеларство”	Кредитна схема на ДФЗ за инвестиции в селското стопанство	Схема за кредитиране на проекти по държавна помощ „Инвестиции за изграждане на търговски помещения и закупуване на търговско оборудване за зеделски стопани, осъществяващи директни доставки на малки количества суровини и храни от селскостопански животни“
4. Грантове			

Източник: авторова разработка

В третия параграф на първа е разгледан дискуссионния въпрос „за“ и „против“ държавната намеса. По-значими доводи в подкрепа, които са изведени в дисертационния труд са: допълване пазарната саморегулация, преодоляване дефектите на пазара, стабилизиране и подобряване на финансовото представяне на земеделските предприятия. От аргументите против като често срещани са описани следните: възможното деформиране и нарушаване конкуренцията на пазара, изкривяване в предоставянето на подкрепа на земеделските производители, неравномерното получаване на субсидии основно от големите предприятия, докато малките и средни остават необлагодетелствани.

На база литературния анализ и теоретичните аспекти на държавната намеса в аграрния сектор са направени следните изводи:

➤ В икономическата литература не се открива единна класификация на формите на държавна подкрепа. Обособяват се няколко по-важни категории, като най-значима се отличава разграничението на държавната подкрепа според признака на нейното проявление – пряка и косвена. В настоящата точка от дисертационния труд авторът прави предложение за класифициране на инструментите на държавна интервенция в АС в зависимост от начина на предоставяне на подкрепа на земеделските производители.

➤ Европейският съюз въвежда някои основни правила чрез Политиката си на конкуренция с намерение да предотврати появата на изкривяване на икономическия пазар и нарушаване на конкурентния принцип при предоставяне на държавната безвъзмездна подкрепа. С поставените нормативни регламенти се ограничава държавната подкрепа като целта е да се избегне привилегироването на част от бенефициентите. Дългосрочното предоставяне на средствата би могло да доведе до неефективни и непродуктивни дейности в АС и така да се пропусне появата на

нови по-ефективни и иновативни отрасли с потенциал за растеж. Възможно е да се отстранят злоупотребите с конкуренцията и да се реализира отворен и конкурентен пазар.

➤ Има научни доказателства, че държавната намеса в АС не се проявява еднозначно. Безвъзмездната финансова подкрепа се получава основно от големите и крупни предприятия, а МСП остават необлагодетелствани. Това се случва поради факта, че отпускането на държавните финансови средства е свързано с икономически загуби и сложни действия, реализирането, на които е обвързано с направата на високи разходи. Необходимо е усъвършенстване на инструментите и подобряване достъпа до държавната подкрепа.

➤ Спецификата на сектора продължава да обуславя високата значимост на държавна подкрепа в земеделието, чрез, която се преодоляват важни бариери като недостатъчно заемни ресурси, насочени към земеделските производители от търговските банки; бариери от финансов характер, изразени чрез оскъден начален капитал, свързани с внедряване на иновативни технологии и дигитализация; малък, недостатъчен капацитет на спестяванията и ограничени възможности за самофинансиране на бизнеса в селските райони.

➤ С развиването на икономиката през годините се развива и икономическият пазар в земеделието, това налага усъвършенстване и прогрес в инструментите на държавна интервенция. Продължават дискусиите по темата за влиянието на държавната безвъзмездна подкрепа върху иновационната активност на предприятията, ефектът от получените финансови средства върху ефективността и производителността и трансформирането на земеделието към дигитализация. Има научни доказателства, че финансираните предприятия бележат по-висок ръст на производителността, и са с по-висока рентабилност и ефективност от предприятията, които не са получили.

➤ Може да се обобщи, че необходимостта от държавна и европейска подкрепа в АС се обуславя от факта, че земеделските производители получават ниски и неравномерни парични потоци, тяхната дейност се влияе от природо-климатичните фактори и рефлектира върху околната среда. Предоставяните финансови средства са основен инструмент на провежданата политика в земеделието на България под формата на различни икономически лостове. С тях се цели стабилизиране и подобряване на финансовото представяне на предприятията.

➤ В литературата се откриват научни аргументи в полза на свободния пазар без необходимост от намеса на държавата в икономиката, понякога разглеждана като ненужно вмешателство. Според някои автори пазарът със своята „невидима ръка“ може да се справя със всяка една задача и всеки един възникнал дефект. Но на база наличието на пазарни неуспехи във времето, държавната намеса се е доказала като неизбежна и необходима мярка. Тези неуспехи могат да бъдат коригирани единствено чрез структурни политики, които реално провокират интервенцията в дадени сектори и производства, както и някои групи земеделски производители. На тази основа обосноваваме нашето мнение, че независимо, че предоставянето на държавна подкрепа под формата на финансови безвъзмездни средства е възможно да деформира пазара, ние смятаме, че без нея ЗП не биха могли да се справят и да подобрят финансови резултати от дейността си.

➤ При настоящите икономически условия на несигурност, ускорени темпове на развитие на земеделието, въвеждането на иновации и трансформиране на земеделието към дигитализация смятаме, че ключовата роля на държавната подкрепа е необходимо да се запази и продължи. Нискотехнологичното развитие на сектора е следствие в немалка степен от ограничения начален капитал на повечето земеделски производители. С предоставянето на държавна безвъзмездна подкрепа и подобряване достъпа до кредитен пазар може да се постигне устойчивост на земеделското

производство и пазар. С оглед запазване на пазарните принципи е необходимо държавата да поддържа своята ориентираност към ефект на подобряване на цялостното финансово представяне на земеделските предприятия, насочен към реализирането на устойчиви финансови резултати и конкурентоспособност.

3. Втора глава. Теоретико-методологическа рамка на влиянието на държавната безвъзмездна подкрепа върху ефективността на земеделските предприятия

Втора глава съдържа теоретико-методологическа рамка на влиянието на държавната безвъзмездна подкрепа върху ефективността на земеделските предприятия. В нея са представени направленията и хипотезите относно ефекта на безвъзмездното финансиране върху финансовото представяне на земеделските предприятия, дефинирани са факторите на изследваната зависимост между безвъзмездната подкрепа и финансовите резултати на земеделските производители, и са представени моделите за дефиниране влиянието на безвъзмездното финансиране върху ефективността на земеделските производители.

В първия параграф на втора глава на базата на проведено цялостно проучване на икономическата литература са обобщени следните направления.

На първо място изследването е насочено към определяне наличието или отсъствието на зависимост между получаването на безвъзмездна финансова подкрепа и цялостното финансово представяне на ЗП. При установяване на съществуващата зависимост, изследването се задълбочава, за да се проследи нейната посока и сила. Въз основа това направление се поставя първата хипотеза на настоящото изследване:

Хипотеза 1: Предоставянето на безвъзмездни финансови средства влияе положително върху резултатите от дейността на

земеделските предприятия, измерени чрез показатели за рентабилност и производителност.

На следващ етап се проследява до колко държавната безвъзмездна подкрепа постига целите си по отношение на повишаване на инвестиционната активност на земеделските предприятия, предвид че финансирането има целеви характер. Допуска се, че предприятията, които получават безвъзмездна подкрепа и се характеризират с по-висока инвестиционна активност, се характеризират също с висока иновационна активност. Аргумент за това е, че инвестиционно активните ЗП са по-склонни към предприемане на иновационни дейности, поради по-голямата им склонност към решения с по-висок риск. Предвид тази зависимост се изследва и характеризира връзката „инвестиции – иновации“. На тази база се поставя втората хипотеза в емпиричното изследване:

Хипотеза 2: Земеделските предприятия, които получават безвъзмездна държавна подкрепа и се характеризират с по-висока инвестиционна активност се характеризират, и с по-висока иновационна активност.

Третото направление на изследването цели да се установи наличието на зависимостта между размера на земеделските предприятия и тяхното цялостно финансово представяне. Допуска се, че големите земеделски производители, поради по-големите си капиталови възможности, включително след получаването на безвъзмездна държавна подкрепа, реализират по-високи финансови резултати от дейността спрямо малките и средни производители. Изследва се дали предоставянето на държавни финансови средства има по-силно положително влияние върху големите ЗП, респективно дали са по-ефективни спрямо малките и средни предприятия от АС, изразено чрез показателите за рентабилност и производителност.

Като подзадача в емпиричното изследване се поставя за цел да се проучи дали съществува зависимост между възрастта на

предприятията, изразена чрез годините на дейност, и финансовите резултатите от дейността им. При доказване наличието на тази зависимост се провеждат допълнителни изследвания за нейното характеризирание. Съобразно с това се проследява земеделските производители, които осъществяват своята дейност от повече години по-ефективни ли са, респективно с по-висока производителност и рентабилност.

С оглед на поставеното трето направление на изследването се извеждат следващите хипотези:

Хипотеза 3: Ефектът от предоставянето на безвъзмездна държавна подкрепа се проявява в по-голяма степен при по-големите земеделски производители, които са с по-висока производителност и рентабилност спрямо малките и средни производители.

Хипотеза 3.1.: Земеделските предприятия, които осъществяват дейност от повече години реализират по-висока производителност и рентабилност спрямо предприятията, които от по-скоро са започнали своята дейност.

Във **втория параграф** на втора глава се дефинират на факторите на изследваната зависимост между безвъзмездната подкрепа и финансовите резултати на земеделските производители, а именно ефективност от дейността, измерена чрез финансовите показатели рентабилност и производителност.

На първо място се избира показателят за рентабилност на активи като най-широкообхватна мярка за рентабилност, той е най-често използваният показател в икономическите изследвания за определяне финансовата ефективност. Показателят е подходящ за настоящото изследване, тъй като целта е да се изследва общото нарастване на финансовата ефективност на предприятията и конкретно способността на земеделските предприятия да създават доходи от своите активи, респективно се проследява възвръщаемостта на вложените общо активи в дейността на ЗП.

На следващ етап е избран показателят за производителност, изразен чрез логаритъм на съотношението на нетните приходи от продажби (НПП) и средногодишния брой зает персонал в предприятията към даден времеви момент. Показателят изведен по този начин отразява усилията на персонала, изолирани от пазарните промени.

Фокусът на изследването е поставен върху безвъзмездното получаване на държавна подкрепа от земеделските производители и ефекта от него, поради което се въвежда „безвъзмездното финансиране“ като показател за безвъзмездно предоставените от държавата финансови средства на земеделските производители. В емпиричното изследване държавната подкрепа е представена чрез алтернативна променлива, която приема стойност равна на 1, ако земеделското предприятие получава държавно финансиране и 0, ако не отчита приходи от финансиране.

Поради това, че независимата променлива „безвъзмездно финансиране“ обяснява само една част от икономическите резултати от дейността на земеделските предприятия, се въвеждат контролните променливи в изследването, тъй като те също са важни фактори, които оказват влияние върху ефективността и икономическите резултати от дейността – иновационна активност, инвестиции в реални активи, капиталова структура, размер и възраст на предприятието. В таблица 3 са обобщени и дефинирани описаните променливи на емпиричното изследване:

Таблица 3. Дефиниране на променливи.

Променливи	Показател/обозначение	Формула	Единица за мярка	Дефиниция
Зависими променливи				
Рентабилност	ROA	$\frac{EBIT}{Assets}$	Хил.лв.	Рентабилност на активите
Производителност на труда	P	$\frac{net\ sales}{employees}$	-	Съотношение между НПП и персонал

Независима променлива				
Безвъзмездно финансиране	grants_1_0		1;0	Приходи от финансираня ;
	log_grants		-	Логаритъм от приходи от финансираня
Контролни променливи				
Иновационна активност	rdactivity	$\frac{intangible\ costs}{Assets}$	%	Относителен дял на разходите за ДНА към активите в предприятието
Инвестиции в реални активи	FTA (Fixed tangible assets)	$\frac{FTA}{Assets}$	-	Относителен дял на ДМА към активите в предприятието
Размер на предприятието	size_log_assets	-	-	Логаритъм на общата сума на активите
Възраст на предприятието	age_group	-	-	Години дейност на предприятието от датата на неговото създаване (групи)
Капиталова структура	leverage	$\frac{debt}{equity}$	-	Относителния дял на задълженията към СК

Източник: собствена разработка

В **третия параграф** на втора глава са дефинирани моделите за изследване влиянието на безвъзмездното финансиране върху ефективността на земеделските производители.

В настоящата дисертация емпиричното изследване се осъществява на основата на панелни данни, които представляват множество от данни представени най-често в двумерна матрица. В настоящия случай едното измерение е времево и представя данни за изследваните земеделски предприятия към определен времеви период T , а другото е пространствено и включва данни за различните ЗП (ДМА, ДНА, СК, средногодишен персонал и др.) към един и същи момент N , т.е. в двумерната матрица има $N.T$ наблюдения.

Най-често прилаганите регресионни модели за проследяване на зависимости подобни на тези от настоящото изследване са тези с фиксирани и случайни ефекти. В теорията се приема, че когато единиците са случайно подбрани подходящ е моделът със случайни ефекти, а когато единиците са по-голямата част (почти) от цялата съвкупност по-подходящ е моделът с фиксирани ефекти. За да може да се направи правилният избор кой модел е подходящ за даден набор от данни е необходимо да се проведе статистически тест. В настоящото изследване е избран да се приложи тестът на Хаусман (Hausman test).

Регресионното уравнение на модела с фиксирани ефекти в настоящото изследване със зависими променливи рентабилност и производителност има следния вид:

$Y (ROA, P)$

$$\begin{aligned} &= \beta_0 + \beta_1 \cdot \log_grants + rdactivity + \beta_2 \cdot FTA_activity \\ &+ \beta_3 \cdot size_log_assets + \beta_4 \cdot age_group + \beta_5 \cdot leverage \\ &+ \gamma + \varepsilon \end{aligned}$$

където:

Y е зависимата променлива, за целите на изследването се приема това да са стойностите на финансовите резултати от дейността на предприятията (рентабилност – ROA и производителност – P);

β_0 е константа;

log_grants – логаритъм от получената държавна безвъзмездна подкрепа;

rdactivity – съотношението на размера на средствата, които предприятията са вложили в ДНА за текущата година (включват се продукти от развойна дейност, концесии, патенти, лицензи, търговски марки, софтуер) върху общия размер на активите на предприятията за същия период от време;

FTA_activity – съотношението на ДМА към общия размер на активите в предприятията;

size_log_assets – размер на ЗП, изразен като логаритъм на общата сума на активите;

age_group – групиране на ЗП според годините дейност от датата на тяхното създаване;

leverage – съотношението на задълженията (краткосрочни и дългосрочни) на предприятията към техния собствен капитал (СК);

$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ – параметрите на модела;

γ – термин на фиксираните ефекти;

ε – случаен компонент.

Логистичната регресия е метод, който ползва алтернативна зависима променлива, за да опише зависимостта между вероятността на едно резултативно явление да се сбъдне, измерено на дихотомна скала, и една или повече факторни променливи. Променливата Y (държавна подкрепа) отразява вероятността предприятията да получат държавна подкрепа като приема стойност равна на 1 или стойност равна на 0, ако земеделските предприятия не получават държавна подкрепа.

Уравнението за логистична регресия в настоящото изследване има следния вид:

$$Y \left| \frac{grants_1_0 = 1}{grants_1_0 = 0} = \right.$$

$$= \beta_0 + \beta_1.ROA + \beta_1.P + \beta_3.rdactivity$$

$$+ \beta_4.FTA_activity + \beta_3.size_log_assets$$

$$+ \beta_4.i.age_group + \beta_5.leverage + \gamma + \varepsilon$$

където:

β_0 е константа;

grants_1_0 – алтернативна променлива, която да приема стойност равна на 1, ако предприятието е получило държавна подкрепа и 0, ако не е;

ROA – рентабилност на предприятията;

P – производителност на предприятията;

rdactivity – съотношението на размера на средствата, които предприятията са вложили в ДНА за текущата година (включват се продукти от развойна дейност, концесии, патенти, лицензи, търговски марки, софтуер) върху общия размер на активите на предприятията за същия период от време;

FTA_activity – съотношението на ДМА към общия размер на активите в предприятията;

size_log_assets – размер на ЗП, изразен като логаритъм от общия размер на активите в предприятията;

i.age_group – годините дейност на предприятията от датата на тяхното създаване по групи;

leverage – съотношението на задълженията (краткосрочни и дългосрочни) на предприятията към техния собствен капитал (СК);

$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ – параметрите на модела;

γ – термин на фиксираните ефекти;

ε – случайният компонент.

В четвъртия параграф на втора глава са описани данните и методиката на емпиричното изследване.

В настоящото изследване са ползвани фирмени данни на 494 предприятия от АС през 2012 година, които за десет годишния период на изследване са намалели с 43 – 451 ЗП. В извадката от 2012 година 335 са предприятията, които развиват своята дейност

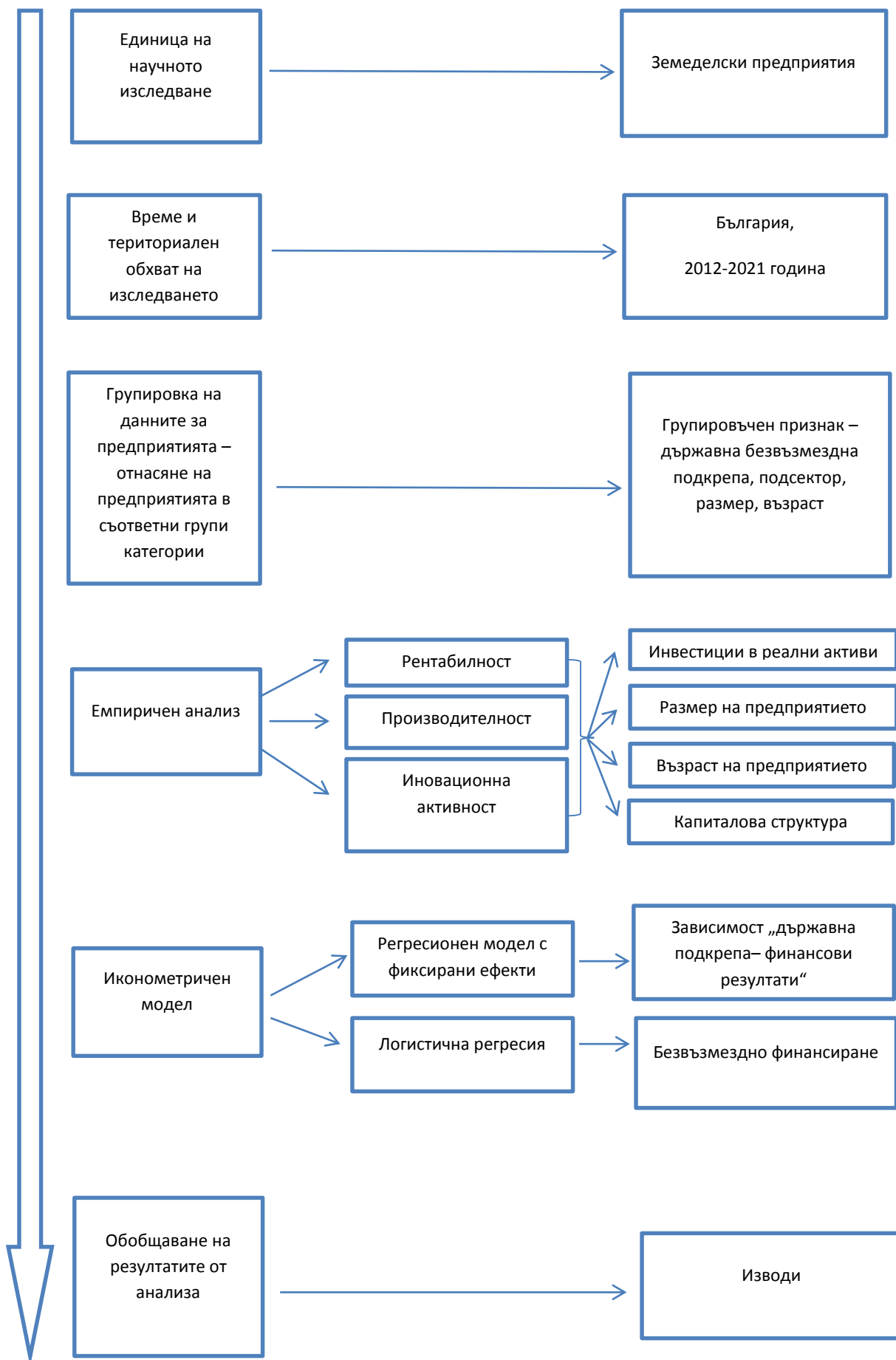
в подсектор Растениевъдство, 73 в подсектор Животновъдство, 37 са с комбинирана дейност – растениевъдно-животновъдни стопанства и останалите 49 са представители на Горското и Рибно стопанство (описани като други дейности в емпиричното изследване), респективно през 2021 година броя на земеделските производители е 324 – Растениевъдство, 49 – Животновъдство, 37 – комбинирана дейност и 41 други дейности. В извадката са включени малки (МП), средни (СП) и големи (ГП) предприятия, съответно с брой заети 10-49 за МП, 50-249 за СП и над 250 за ГП, съгласно Закона за МСП. Както посочихме по-рано изключваме микропредприятията от обхвата на изследваните предприятия в настоящото изследване. Като важен аргумент посочихме присъщите за тази група капиталови ограничения при една значителна част от предприятията. Към земеделските микропредприятия принадлежат също и единици, които оперират основно със собствени средства и осъществяват своята дейност за осигуряване доход на семейството.

При формиране на извадката на предприятията сме се ръководили от два основни принципа – тя да бъде в достатъчно голям размер, за да бъде представителна за генералната съвкупност и отделните предприятия да попаднат в извадката на случаен принцип. В дисертационния труд е представен броя на предприятията в страната в началото и края на изследвания период 2012-2021 г., като общо изследваните предприятия представляват 28% от общата съвкупност. Смятаме, че относителен дял на обхванатите предприятия в размер на 28% от генералната съвкупност за двете години осигурява достатъчен размер на извадката, за да осигурим представителност на данните. При избора на предприятията не са прилагани критерии за подбор, изборът се извършва през определен брой единици. При осигуряване на данните е ползван метода на стратифицираната случайна извадка. Избиран е този метод с цел в извадката да има

представители на малките, средните и големите предприятия, което ще ни осигури както представителност, така и по-големи възможности на анализа.

В рамката на посочения времеви обхват от десет години за целите на анализа общо предприятията са групирани в няколко категории в зависимост факторите, които изследваме. На база групировъчния признак „получена държавна безвъзмездна подкрепа“ разделяме земеделските производители на две групи – получили държавни финансови средства и не получили такива. Според *икономическия подсектор*, в който осъществяват своята дейност изследваме растениевъдни, животновъдни и растениевъдно-животновъдни земеделски предприятия. Според *годините на дейност на ЗП* от тяхното създаване ги разпределяме в четири групи – до 10 години, между 11 и 15 години, между 16 и 20 години и над 21 години. *Размерът на земеделските производители* е последният групировъчен признак, приложен в настоящото емпирично изследване, по който представяме ЗП като малки, средни и големи.

Конкретната методиката, по която се извършва научното изследване е представена на Фигура 1, в която систематизирано са отразени обекта и предмета, променливите и иконометричните модели на емпиричното изследване:

Фигура 1. Методика на емпиричното научно изследване

На база изведената теоретико-методологическа рамка на влиянието на държавната безвъзмездна подкрепа върху ефективността на земеделските предприятия са направени следните изводи:

➤ В икономическите среди продължава да бъде дискуссионен въпроса относно ефектите от държавата политика, поради нейното широко приложение. Предвид това, че АС е силно подпомаган с безвъзмездни финансови средства, фокус на настоящия дисертационен труд е влиянието на тази подкрепа върху цялостното финансово представяне на земеделските предприятия. За целта се съставят два иконометрични модела на изменението на финансовите резултати от дейността на ЗП и факторите, които определят това изменение.

➤ Като най-широкообхватна мярка за рентабилност и най-често използван показател в икономическите изследвания за определяне на финансовата ефективност се прилага показателят ROA. С ROA изследваме общото нарастване на финансовата ефективност на предприятията и конкретно способността на земеделските предприятия да създават доходи от своите активи, респективно се проследява възвръщаемостта на вложените общо активи в дейността на ЗП. За изследването на производителността ползваме парциален индикатор, т.е. изразено е съвместното действие и на други фактори, влияещи върху показателя. Това е показателно за определяне на фактическото състояние на изследваните земеделски предприятия към съответната година. Редица автори разглеждат иновациите като един от дългосрочните фактори за икономическо развитие. Чрез изследване на иновационната активност на ЗП отчитаме интензивността на вложените разходи за инвестиции в иновационни дейности и по

този начин целим да се отрази степента на положените усилия за въвеждането на иновации.

➤ Ключова променлива при изследване развитието на земеделието, изведена от икономическата литература е безвъзмездното финансиране. Избираме я за независимата величина на настоящото емпирично изследване, тъй като то е насочено към получаването на държавна подкрепа и нейното влияние върху цялостното финансово представяне на земеделските производители. На следващ етап въвеждаме контролни променливи, в резултат на това, че „безвъзмездното финансиране“ обяснява само една част от цялостното финансово представяне на земеделските предприятия, а те също са важни фактори, които оказват влияние върху ефективността. Приложените контролни променливи са ползвани от редица автори в сходни изследвания: Инвестиции в реални активи, Размер, Възраст и Капиталова структура.

➤ Като широко приложим модел в различни области на икономическата научната литература при изследване на панелни данни се доказва регресионният модел с фиксирани ефекти. В повечето случаи значимостта му се обосновава с това, че се премахват допълнителните факторни променливи в рамките на изследвания обект, които могат да повлияят или да отклонят променливите от прогнозата или резултатите, така че да може да се оцени нетния ефект на прогнозите върху ефективността на предприятията от АС, изразена чрез показателите за рентабилност, производителност и иновационна активност.

➤ Моделът на логистична регресия е широко приложим в икономическата международна научна литература. Прилагаме го, тъй като целевата променлива в настоящото емпирично изследване е бинарна (наличие/отсъствие на държавна подкрепа) и се изследва влиянието между категорийната променлива

Безвъзмездно финансиране и количествените променливи Иновационна активност, Инвестиции в реални активи, Размер, Възраст и Капиталова структура на предприятието.

4. Трета глава. Емпирично изследване и оценка на държавното безвъзмездно финансиране върху резултатите от дейността

В трета глава е направен анализ на развитието на държавната подкрепа в страната като са проследени 3 последователни периода, които разглеждат България в различни моменти на нейното състояние – преди членството ѝ в ЕС и първите два периода след присъединяването ѝ. Изведен е дисперсионен анализ на различията в резултатите от дейността на земеделските предприятия и са описани резултатите от емпиричното изследване на ефекта от ползване на безвъзмездното държавно финансиране.

В **първия параграф** на трета глава е направен критичен анализ на развитието на държавната безвъзмездна подкрепа в България. При проведения анализ се наблюдава надграждане и развиване на предоставяната подкрепа, изразена чрез предоставянето на нови финансови инструменти и подобряването на вече нотифицирани схеми. Засилва се ролята на държавата по подкрепа на предприятията.

Във **втория параграф** на трета глава са изведени описателни характеристики и дисперсионен анализ на различията в резултатите от дейността на земеделските предприятия.

Базата данни от земеделски предприятия, която се ползва за настоящото изследване съдържа представители на голяма част от правно-организационните форми на предприятия от АС в България. С най-висока численост през 2021 година са дружествата с ограничена отговорност (143бр.), следвани от

едноличните дружества с ограничена отговорност (1134бр.) и едноличните търговци (118бр.) По-малко са представителите на акционерните дружества, едноличните акционерни дружества, събирателните дружества и други. Преобладаващата част от земеделските предприятия се занимават с растениевъдна дейност – 324 ЗП или 72%, следвани от животновъдна и комбинирана, респективно – 49 предприятия – 11% и 37 – 8%.

За целите на анализа, за да бъде представена извадката се разглежда изменението на дисперсия, стандартно отклонение, средна, минимална и максимална величина на променливите в емпиричното изследване за целия десетгодишен период (таблица 4):

Таблица 4. Обобщаващи данни на променливите в емпиричното изследване.

Показател	Дисперсия	Средна величина	Стандартно отклонение	Минимална величина	Максимална величина	Наблюдения
ROA	обща	.118088	.5550891	.0001098	28,20	N = 4717
	междугрупова		.2571439	.0007029	4.979505	n = 553
	вътрегрупова		.5092664	-4.860478	25.06479	T-bar = 8.52984
P	обща	116.8415	124.3542	.4347826	3475	N = 4639
	междугрупова		140.5468	6.712268	2574	n = 552
	вътрегрупова		72.3872	-821.4878	2498.411	T-bar = 8.40399
grants	обща	615.8547	836.827	0	11827	N = 4707
	междугрупова		736.0201	0	6631.667	n = 553
	вътрегрупова		374.1739	-3882.812	9596.655	T-bar = 8.51175
FTA_activity	обща	.5046244	.2159064	0	1	N = 4717
	междугрупова		.2062841	.0014929	.9706229	n = 553
	вътрегрупова		.0895646	-.122718	.9916248	T-bar = 8.52984
rdactivity	обща	.0021506	.0249658	-.2012882	.5	N = 4717
	междугрупова		.0166781	-.1645097	.286792	n = 553
	вътрегрупова		.019177	-.1178144	.4521506	T-bar = 8.52984
leverage	обща	3.740785	60.57505	0	2692	N = 4718
	междугрупова		54.69983	.0097976	1158.5	n = 553
	вътрегрупова		53.18151	-392.2887	2416.136	bar = 8.53165
size_log_assets	обща	8.296141	1.139431	1.609438	12.39623	N = 4717
	междугрупова		1.131045	4.451024	11.84719	n = 553
	вътрегрупова		.2818522	2.337245	9.753881	T-bar = 8.52984
age	обща	17.46518	5.570375	3	31	N = 4738
	междугрупова		4.936111	6	28.25	n = 553
	вътрегрупова		2.788794	11.63184	23.0366	T-bar = 8.56781

В третия параграф на трета глава са изведени резултатите от емпиричното изследване на ефекта от ползване на безвъзмездното държавно финансиране въз основа приложените иконометрични модели в дисертационния труд.

На първо място, за да се потвърди избора на модел с фиксирани спрямо случайни ефекти е необходимо да се проведе статистическия тест на Хаусман. Резултатите са категорични и доказват, че правилният избор е модела с фиксирани ефекти и при двете зависими променливи – рентабилност и производителност.

Първият проведен регресионен модел с фиксирани ефекти, със зависима променлива рентабилността, доказва наличието на зависимост, както между реализираната ефективност на земеделските производители и държавната безвъзмездна подкрепа, така и с инвестиционната активност, размера и възрастта на изследваните предприятия в АС. В проведенния модел иновационната активност и капиталовата структура на земеделските производители не са статистически значими показатели и не влияят върху тяхната ефективност.

Вторият проведен регресионен модел с фиксирани ефекти, със зависима променлива производителността, доказва наличието на зависимост между производителността на земеделските производители и зависимите променливи – държавна безвъзмездна подкрепа, размер и възраст на предприятията.

На база получените резултати от проведените регресионни модели и изведени допълнителни емпирични изследвания се доказва истинността на поставената Хипотеза 2 в настоящия дисертационен труд, а именно че земеделските производители, които получават безвъзмездна държавна подкрепа под формата на финансови средства и се характеризират с по-висока

инвестиционна активност се характеризират, и с по-висока иновационна активност.

С третия проведен модел, логистичната регресия, се доказва, че е по-вероятно земеделските производители, които реализират по-високи финансови резултати от дейността, изразени чрез показателите за рентабилност и производителност, да получат държавна безвъзмездна подкрепа. Резултатите от проведената логистична регресия показват, че земеделските предприятия, които са в началото на своята дейност са по-склонни да кандидатстват и получат държавна безвъзмездна подкрепа. През първите години от създаването на предприятията държавната помощ е най-значима и полезна, защото след това през годините дейност ЗП успяват да станат по-високо рентабилни и търсят други възможности за външно финансиране.

Въз основа извършената изследователска работа в трета глава на дисертационния труд могат да се изведат следните изводи:

➤ За периода 2000 – 2006 година макроикономическите показатели на България бележат тенденция на повишение, което показва началото на възстановителния период за страната след миналата икономическа криза (1996-1997 година). Допълнителните европейски средства, които получава държавата спомагат за нейното по-бързо икономическо и финансово укрепване. Подкрепата, която получава АС се увеличава през годините, но дялът на сектора в БВП на страната постепенно намалява. Основен фактор за това състояние е неравномерното разпределение на средствата – по-голямата част се получава от малобройните големи земеделски производители, докато малки и средни остават нефинансирани.

➤ През първия програмен период на членство на България в ЕС се запазва стабилността на макроикономическите и

показатели с изключение на 2009 година при настъпването на икономическата и финансова криза. Продължава безвъзмездната финансова подкрепа към АС с цел повишаването конкурентоспособността на сектора. През периода се предоставят средства по вече прилагани схеми от предприсъединителния период и по нови разработени и нотифицирани схеми на държавни помощи в подкрепа на земеделските производители.

➤ През втория програмен период продължава задържане темпа на растеж на макроикономическите показатели на страната. Изключение се наблюдава в последната година, поради настъпването на пандемията на COVID-19 и негативните последици, които оказва върху икономиката, както в световен, така и в национален мащаб. В началото на периода се преустановява предоставянето на държавни помощи в АС по начина, по който са прилагани до момента. Разработени и нотифицирани са нови схеми, с които по най-благоприятния начин да се насочат ограничените държавни средства към най-нуждаещите се подсектори и дейности. Основна цел на държавната безвъзмездна подкрепа е да се покрият приоритетните и чувствителни сектори, които не се обхващат от европейските фондове.

➤ След провеждане на анализа с регресионен модел с фиксирани ефекти се констатира, че предоставената безвъзмездна държавна подкрепа влияе положително върху финансовите резултати от дейността на ЗП, изразени чрез показателя за рентабилност. Въз основа получения резултат се доказва поставената във втора глава Хипотеза 1.

➤ Земеделските предприятия, които получават държавна подкрепа под формата на безвъзмездни финансови средства и се характеризират с по-висока инвестиционна активност, се характеризират и с по-висока иновационна активност. На база проведените регресионни модели и изведени допълнителни емпирични изследвания получените резултати доказват това

твърдение и се приема поставената в настоящия дисертационен труд Хипотеза 2.

➤ Въз основа дисперсионен анализ извършен в дисертационния труд се доказва наличието на статистически значима зависимост между предоставяната безвъзмездна финансова подкрепа на ЗП и техния размер. Получените резултати показват, че при малките земеделски производители финансовите резултати от дейността са по-високи, отколкото при по-големите и положителния ефект от предоставяната държавна подкрепа при тях се изразява в по-голяма степен. На основа получените резултати се отхвърля поставената Хипотеза 3 в дисертационния труд.

➤ На следващо място след проведено изследване, свързано с влиянието на годините на дейност (възраст) и финансовите резултати от дейността на предприятията в АС се доказва, че ЗП, които осъществяват своята трудова дейност от по-дълъг период от време са с по-висока производителност и рентабилност спрямо по-младите земеделски производители. На база това твърдение се приема Хипотеза 3.1 от дисертационния труд.

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Аграрният сектор е ключов сектор в българската икономика. Той се модернизира, макар и бавно, като земеделските предприятия се развиват и окрупняват. В същото време, основните предизвикателства пред тях продължават да бъдат затрудненията породени от спецификите на самия сектор. Несигурността и променливостта на природните фактори оказва силно влияние, което може да доведе до производствено сътресение и така да повлияе на цените на продуктите (голяма част от производството е на продукти, чието търсене е нееластично от цените и доходите), които от своя страна да провокират нестабилност в доходите на ЗП и това да се отрази неблагоприятно върху взимането на инвестиционни решения.

АС е основен за продоволствието на всяка страна, но доходите, които реализират земеделските производители са по-ниски спрямо доходите, получавани в други сектори. Също така преобладаващите единици в сектора са микро и малки предприятия. Те разполагат с недостатъчни финансови средства за осъществяване на необходимите инвестиции в процеса на дейност на предприятието, а достъпът им до външно финансиране е в редица случаи силно ограничен. Това предопределя ключовата роля на държавната намеса за запазване просперитета и развитието на АС в страната. С насърчаване устойчивото развитие на ЗП чрез предоставяне на безвъзмездни финансови средства на предприятията, ще се подпомогне икономическото развитие на селските райони и ще съдейства за повишаване на конкурентоспособността на АС като цяло.

В литературата се обособяват няколко основни категории на държавна подкрепа, но липсва единна класификация. Най-значимата категория се откроява според признака на нейното проявление – пряка и косвена. В настоящия дисертационен труд е предложена авторова класификация за представяне на

съвременните форми на държавна подкрепа. Преките форми са представени като безвъзмездни финансови средства, средства, подлежащи на възстановяване и преференции, а непреките форми – предоставяне на финансови средства и предоставяне на услуги.

В същината на проведеното емпирично изследване се откриват доказателства за положително влияние на безвъзмездната държавна подкрепа върху финансовите резултати от дейността на ЗП, изразени чрез показателите рентабилност и производителност. Също така установихме, че земеделските производители, получили безвъзмездна финансова подкрепа от държавата и се характеризират с по-висока инвестиционна активност, се характеризират и с по-висока иновационна активност.

Обосновава се наличието на статистически значима зависимост между размера на ЗП и предоставяната безвъзмездна финансова подкрепа от страна на държавата на база дисперсионен анализ. Констатира се, че МП реализират по-високи финансови резултати от дейността спрямо по-големите и положителният ефект от предоставяната държавна подкрепа при тях се изразява в по-голяма степен. На основа получените резултати не се откриват доказателства, че ефектът от предоставянето на ДП се проявява в по-голяма степен при по-големите земеделски производители, които са с по-висока производителност и рентабилност спрямо малките и средни производители.

При проведеното емпирично изследване относно влиянието на годините дейност и финансовите резултати от дейността на предприятията в АС се аргументи, че ЗП, които осъществяват своята трудова дейност от по-дълъг период от време реализират по-висока производителност и рентабилност спрямо по-скоро създадените земеделски производители.

На база получените резултати от логистичната регресия се установява, че е по-вероятно земеделските производители, които

реализират по-високи финансови резултати от дейността и са в началото на своята дейност да получат държавна безвъзмездна подкрепа. Смята се, че 3 години след получаването на държавната безвъзмездна подкрепа ЗП успяват да реализират положителен ефект от своята иновационна активност.

Държавната намеса влияе положително върху финансовото представяне на земеделските предприятия. Финансовите средства, които се предоставят на предприятията от АС непрекъснато се увеличават през годините, което е доказателство и силен аргумент за реалната необходимост за наличието на тази подкрепа и потребността тя да продължи и за напред при настоящите икономически условия на несигурност и ускорени темпове на развитие на земеделието.

V. ОСНОВНИ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Направен е критичен преглед и систематизация на значими теоретични виждания относно дискуссионния въпрос за необходимостта от намеса на държавата в икономиката като цяло и в частност в аграрния сектор;

2. Усъвършенстван е методически подход и е разработен методически инструментариум за изследване и оценка влиянието на предоставените безвъзмездни финансови средства върху ефективността на земеделските предприятия в България. Съществува възможност методическият инструментариум да бъде прилаган по отношение и на други политики и финансови инструменти за подкрепа в аграрния сектор;

3. Изведена и систематизирана е авторова класификация на формите на държавна подкрепа в аграрния сектор на основата на извършен широк преглед на съвременните форми на държавна подкрепа;

4. Извършено е авторско емпирично изследване, като успешно са адаптирани и приложени два иконометрични модела – регресионен модел с фиксирани ефекти и логистична регресия. На тази основа е описана връзката между държавната безвъзмездна подкрепа и инвестиционната активност, капиталовата структура, заетият персонал, годините на дейност на предприятията. Изведени са съответни оценки на въздействие.

5. Разкрити са зависимости между получаването на безвъзмездна държавна финансова помощ и способността на земеделските предприятия да реализират устойчиви финансови резултати и по-високи приходи на един зает. Обоснована е взаимовръзката „инвестиционна – иновационна активност“, като се доказва, че инвестиционно активните земеделските производители, получили безвъзмездна финансова подкрепа от държавата, се характеризират с по-висока иновационна активност.

VI. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Dimitrina Stoyancheva and Darina Stoyanova. Growth and innovation activity of Agricultural and Food processing firms in Bulgaria. Proceedngs of 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development – "Socio Economic Problems of Sustainable Development" - Baku, 14-15 February 2019, p. 1312-1320. (ISSN: 1849-7535), indexed in Web of Science;

2. Darina Stoyanova. 2019. The need for state intervention in the economy and in particular in the Agricultural sector – arguments for and against. Trakia Journal of Science, Vol. 17, Suppl. 1, pp. 440-444. (ISSN 1313-7069 (print); ISSN 1313-3551 (online));

3. Darina Stoyanova and Dimitrina Stoyancheva. Influence of state grants upon effectiveness of the enterprises in the agricultural sector. Trakia journal of sciences, 607-613.

Забелязани цитирания:

Darina Stoyanova. 2019. The need for state intervention in the economy and in particular in the Agricultural sector – arguments for and against. Trakia Journal of Science, Vol. 17, Suppl. 1, pp. 440-444. (ISSN 1313-7069 (print); ISSN 1313-3551 (online))

Цитирана от:

Reyes, J.A.P., Rajagopal, A. (2022). The Secondary Economic Sector's Role in Post-pandemic Recovery: Analysis in the Neoliberal Capitalism Context. In: López-Fernández, A.M., Terán-Bustamante, A. (eds) Business Recovery in Emerging Markets. Palgrave Studies in Democracy, Innovation, and Entrepreneurship for Growth. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-91532-2_2

VII. РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК (ABSTRACT)

In the current dissertation work, the effect that the state, through its policy on free financing of enterprises from the agricultural sector, has on the efficiency of agricultural enterprises, expressed through indicators of profitability and productivity, is investigated and evaluated. The agricultural sector is traditionally the most financed economic sector in the countries' economies, a policy we also observe in the formation of the financial framework of the EU CAP. Among the more important arguments that largely justify the need for financial support from the state in the modern economy, we can point out economic uncertainty, the importance of the agricultural sector in the country's economy, the impact of agricultural activity on the environment, the predominantly low and unevenly received cash flows in the sector.

The results of the conducted empirical research show that non-reimbursed state financing helps to improve the financial performance of agricultural enterprises and helps to improve their competitiveness. The financial support of enterprises in the Agricultural sector in the form of targeted financial lines for the purchase of TFA favors the increase of both investment and innovation activity. At the same time, the effect of the state grant funding is manifested to a different extent on the individual branches (plant breeding, animal breeding and combined enterprises), the age and the size of the farmers.